

Kritika Gotskog programa

Karl Marx

Marks Brakeu

London, 5. maja 1875.

Dragi Brake,

Budite dobri pa ove kritičke glase uz koalicioni program pošaljite, kad ih pročitate, Gajbu i Aueru, Bebelu i Libknehtu da se s njima upoznaju. Ja sam prezauzet i moram i inače mnogo više raditi nego što mi je lekar dozvolio. Zato za mene nije bilo nikakvo "uživanje" da ispišem ovoliko hartije. Ipak, to je bilo potrebno, da partijski prijatelji, kojima je ovo saopštenje namenjeno, ne bi pogrešno protumačili korake koje ću ja kasnije morati da učinim. - Naime, posle koalicionog kongresa Engels i ja objavićemo kratku izjavu u kojoj će biti rečeno da mi stojimo daleko od pomenutog načelnog programa i da s njim nemamo nikakve veze.

To je preko potrebno, jer u inostranstvu vlada mišljenje - potpuno pogrešno mišljenje - koje najbrižljivije podržavaju neprijatelji partije, da mi odavde potajno dirigujemo pokretom takozvane ajzenaške partije. U jednoj knjizi koja je nedavno izašla na ruskom jeziku^[A] Bakunjin me, na primer, čini odgovornim ne samo za sve programe itd. ove partije nego čak i za svaki korak koji je Libkneht učinio od dana svoje saradnje s Narodnom partijom^[B].

Bez obzira na to, moja je dužnost da program koji je, po mom mišljenju, apsolutno neprihvatljiv i koji demoralise partiju ne priznam čak ni diplomatskim ćutanjem.

Svaki korak stvarnog pokreta važniji je nego tuce programa. Ako se, dakle, nije moglo - a prilike to nisu dopuštale - poći dalje od Ajzenaškog programa, trebalo je zaključiti prosto sporazum o akciji protiv zajedničkog neprijatelja. A kad se prave načelni programi (umesto da se ta stvar odloži dotle dok ona ne bude pripremljena dužim zajedničkim radom), onda se pred celim svetom postavljaju medjaši po kojima se meri visina partijskog pokreta. Vodje lasalovaca došle su zato što su ih prilike na to naterale. Da je njima unapred rečeno da je svaka trgovina principima isključena, oni bi se morali zadovoljiti akcionim programom ili organizacionim planom zajedničke akcije. Umesto toga dopušta im se da dodju naoružani mandatima i priznaju im se ti mandati za važeće; vrši se, dakle, predaja na milost i nemilost onima koji je i sama potrebna pomoć. A da bi stvar bila kompletna, oni opet drže kongres pre kompromisnog kongresa, dok

vlastita partija saziva svoj kongres post festum (Sa zakašnjenjem - prim.). Išlo se očigledno za tim da se eskamotira svaka kritika i da se ne da vlastitoj partiji da dobije vremena za razmišljanje. Tačno je da sama činjenica ujedinjenja zadovoljava radnike, ali se greši kad se misli da taj trenutni uspeh nije plaćen odveć skupo.

Uostalom, program ne vredi ništa, ni kad apstrahujemo njegovo kanoniziranje lasalovskog simbola vere.

Poslaću vam u najskorije vreme poslednje sveske francuskog izdanja "Kapitala"^[C]. Dalje štampanje sprečavala je dugo vremena francuska vlada svojom zabranom. Ove ili početkom iduće nedelje stvar će biti gotova. Da li ste dobili prvih 6 svezaka? Javite mi, molim vas, i adresu Bernharda Bekera, kome takodje moram poslati poslednje sveske.

Knjižara "Volksstaat"^[D] ima svoje naročite manire. Tako mi, na primer, do ovog trenutka nije poslala ni jedan jedini primerak novog izdanja "Kelnskog komunističkog procesa".

S najlepšim pozdravom
Vaš Karl Marks

Program socijalističke radničke partije Nemačke (usvojen u Goti 1875.)

I

Rad je izvor svega bogatstva i sve kulture, a kako je opšte koristonosan rad moguć samo putem društva, to društvu, to jest svim njegovim članovima, pripada celokupan produkt rada, pri opštoj radnoj obavezi, po jednakom pravu, svakome prema njegovim razumnim potrebama.

U današnjem društvu sredstva za rad su monopol kapitalističke klase; time uslovljena zavisnost radničke klase uzrok je bede i ropstva u svim formama.

Oslobodjenje rada traži pretvaranje sredstava za rad u zajedničko dobro društva i kolektivno regulisanje celokupnog rada sa opštekorisnom upotrebom i pravednom raspodelom prinosa rada.

Oslobođenje rada mora biti delo radničke klase, nasuprot kojoj su sve ostale klase samo jedna reakcionarna masa.

II

Polazeći od tih principa, Socijalistička radnička partija Nemačke nastoji da svim zakonitim sredstvima postigne slobodnu državu i socijalističko društvo, slamanje gvozdeneog zakona najamnine putem uništenja sistema najamnog rada, ukidanje eksploatacije u svakom obliku, uklanjanje svake socijalne i političke nejednakosti.

Socijalistička radnička partija Nemačke, iako dejstvuje pre svega u nacionalnom okviru, svesna je internacionalnog karaktera radničkog pokreta i rešena da ispuni sve dužnosti koje ona nameće radnicima, da bi bratstvo svih ljudi učinila istinom.

Socijalistička radnička partija Nemačke zahteva, da bi prokrčila put rešenju socijalnog pitanja, stvaranje socijalističkih proizvodjačkih zadruga sa državnom pomoći pod demokratskom kontrolom radnog naroda. Proizvodjačkih zadruga mora da bude u industriji i zemljoradnji stvarno toliko da iz njih nastane socijalistička organizacija celokupnog rada.

Socijalistička radnička partija Nemačke zahteva kao temelje države:

1. Opšte, jednako, neposredno izbornopravo i pravo glasa, s tajnim i obaveznim glasanjem svih državljana od navršene dvadesete godine, za sve izbore i glasanja u državi i opštini. Dan izbora ili glasanja mora da bude nedelja ili praznik.
2. Direktno zakonodavstvo od strane naroda, odlučivanje o ratu i miru od strane naroda.
3. Opštu osposobljenost za nošenje oružja. Miliciju umesto stajaće vojske.
4. Ukidanje svih izuzetnih zakona, naročito zakona o štampi, udruženjima i zborovima; uopšte svih zakona koji ograničavaju slobodno izražavanje mnjenja, slobodno naučno istraživanje i mišljenje.
5. Izricanje pravde od strane naroda. Besplatno pravosuđe.
6. Opšte i jednako narodno vaspitanje od strane države. Opšte obavezno pohađanje škole. Besplatnu nastavu u svim učilištima. Proglašenje vere za privatnu stvar.

Socijalistička radnička partija Nemačke zahteva u okviru današnjeg društva:

1. Maksimalno proširenje političkih prava i sloboda u smislu gornjih zahteva.
2. Jedan jedini progresivni porez na dohodak za državu i opštinu, umesto svih postojećih poreza, naročito umesto posrednih poreza koji pritiskuju narod.
3. Neograničeno pravo koalicije.
4. Normalni radni dan koji će odgovarati potrebama društva. Zabrana rada nedeljom.
5. Zabrana dečijeg rada i svakog ženskog rada koji je štetan po zdravlje i moral.
6. Zaštitne zakone za život i zdravlje radnika. Sanitarnu kontrolu radničkih stanova. Nadzor nad rudnicima, fabričkom, zanatskom i kućnom industrijom od strane činovnika koje biraju radnici. Delotvoran zakon o odgovornosti.
7. Regulisanje zatvoreničkog rada.

8. Punu samoupravu za sve kase radničke pomoći i radničke potporne kase.

Primedbe uz program Nemačke radničke partije

I

1. "Rad je izvor svega bogatstva i sve kulture, a kako je koristonosan rad moguć samo u društvu i putem društva, prinos rada pripada neokrnjen, po jednakom pravu, svim članovima društva."

Prvi deo paragrafa: "Rad je izvor svega bogatstva i sve kulture."

Rad nije izvor svega bogatstva. Priroda je izvor upotrebnih vrednosti (a od njih se i sastoji materijalno bogatstvo!) isto toliko koliko i rad, koji i sam nije ništa drugo do ispoljavanje jedne prirodne sile, ljudske radne snage. Gornja fraza nalazi se u svim dečijim bukvarima, i tačna je utoliko ukoliko se pretpostavlja da se rad vrši odgovarajućim predmetima i sredstvima. Ali jedan socijalistički program ne sme takvim buržoaskim frazama dopustiti da ćutke prelaze preko onih uslova koji im jedino i daju smisao. Ukoliko se čovek prema prirodi, prvom izvoru svih sredstava za rad i predmeta rada, već unapred odnosi kao sopstvenik, tretira je kao nešto što pripada njemu, utoliko njegov rad postaje izvor upotrebnih vrednosti, dakle i bogatstva. Buržujci imaju vrlo jakih razloga da radu pripisuju nadprirodnu stvaralačku snagu; jer upravo iz prirodne uslovljenosti rada proizilazi da čovek koji nema nikakve druge sopstvenosti osim svoje radne snage u svim društvenim i kulturnim stanjima mora biti rob drugih ljudi koji su se učinili sopstvenicima uslova rada. On može samo s njihovom dozvolom raditi, dakle samo s njihovom dozvolom - živeti.

Ostavimo sad ovu rečenicu onakvom kakva je, sa svim njenim nedostacima. Šta bi trebalo očekivati kao zaključak? Očigledno ovo:

"Kako je rad izvor svega bogatstva, niko u društvu ne može prisvajati sebi bogatstvo na drugi način osim kao proizvod rada. Ako, dakle, neko sam ne radi, on živi od tuđeg rada i svoju kulturu stiće takodje na račun tuđeg rada".

Umesto toga pomoću reči: "a kako" prišrafljuje se druga rečenica, da se iz nje, a ne iz prve, izvede zaključak.

Drugi deo paragrafa: "Koristonosan rad moguć je samo u društvu i putem društva."

Iz prve rečenice doznajemo da je rad izvor svega bogatstva i sve kulture, dakle da ni jedno društvo nije moguće bez rada. Sad doznajemo obrnuto: da nijedan "koristonosan rad" nije moguć bez društva.

Moglo se isto tako reći da nekoristan i čak opšteštetan rad samo u društvu može postati privredna grana, da je samo u društvu moguće živeti ne radeći ništa itd, itd. - ukratko, mogao se prepisati ceo Ruso.

A šta je "koristonosan" rad? Svakako samo rad koji postiže željeni korisni efekat. Divljak - a čovek je divljak kad je prestao da bude majmun - koji kamenom ubija životinju, skuplja plodove itd. vrši "koristonosan" rad.

Treće: zaključak: "A kako je koristonosan rad moguć samo u društvu i putem društva - prinos rada pripada neokrnjen, s jednakim pravom, svim članovima društva."

Lep zaključak! Ako je koristonosan rad moguć samo u društvu i putem društva, onda prinos rada pripada društvu - i na pojedinog radnika dolazi od tog prinosa samo onaj deo koji nije neophodno potreban da se "uslov" rada, društvo, održi.

U stvari, tu postavku su u svim vremenima isticali pobornici svakog datog društvenog stanja. Prvo dolaze zahtevi vlade sa svim što uz to ide, jer vlada je društveni organ za održavanje društvenog poretka; zatim dolaze zahtevi raznih vrsta privatne svojine, jer su razne vrste privatne svojine temelji društva itd. Te šuplje fraze, kao što se vidi, mogu se vrteti i okretati po miloj volji.

Prvi i drugi deo paragrafa imaju neku razumnu vezu samo u ovoj formulaciji:

"Rad postaje izvor bogatstva i kulture samo kao društveni rad" ili, što je isto, "u društvu i putem društva".

Ta postavka je neosporno tačna, jer ako izolovani rad (pretpostavlja se da njegovi materijalni uslovi postoje) i može stvarati upotrebne vrednosti, on ne može stvarati ni bogatstvo ni kulturu.

Ali isto tako je neosporna i druga postavka:

"U istoj meri u kojoj se rad društveno razvija i time postaje izvor bogatstva i kulture razvijaju se siromaštvo i zapuštenost na strani radnika, bogatstvo i kultura na strani neradnika".

To je zakon cele dosadašnje istorije. Trebalo je, dakle, umesto opštih fraza o "radu" i "društvu" jasno pokazati kako se u sadašnjem kapitalističkom društvu najzad stvoreni materijalni i drugi uslovi koji radnike osposobljavaju i primoravaju da učine kraj tom društvenom prokletstvu.

U stvari, ceo ovaj stilistički i sadržajno promašeni paragraf nalazi se ovde samo zato da se Lasalova parola o "neokrnljenom prinosu rada" napiše kao prva parola na partijskoj zastavi. Ja ću se kasnije vratiti na "prinos rada", na "jednako pravo" itd, jer se ista stvar ponavlja u nešto drukčijem obliku.

2. "U današnjem društvu sredstva za rad su monopol kapitalističke klase. Time uslovljena zavisnost radničke klase uzrok je bede i ropstva u svim formama."

Ova iz Statuta Internacionale uzeta rečenica u ovom je "popravljenom" izdanju pogrešna.

U današnjem društvu sredstva za rad su monopol sopstvenika zemlje (moopol zemljišne sopstvenosti je čak baza monopola kapitala) i kapitalista. Statut Internacionale ne pominje u dotičnom pasusu ni jednu ni drugu klasu monopolista. On govori o "monopolu sredstava za rad, tj. izvora života". Dodatak: "izvora života" pokazuje dovoljno jasno da je u sredstva za rad uključena i zemlja.

Popravka je izvršena zato što je Lasal, iz sada opštepoznatih razloga, napadao samo kapitalističku klasu, ne sopstvenike zemlje. U Engleskoj kapitalist najčešće nije sopstvenik čak ni zemlje na kojoj se nalazi njegova fabrika.

3. "Oslobodjenje rada traži uzdizanje sredstava za rad do zajedničkog dobra društva i kolektivno regulisanje celokupnog rada uz pravednu raspodelu prinosa rada".

"Uzdizanje sredstava za rad do zajedničkog dobra" treba valjda da znači njihovo "pretvaranje u zajedničko dobro", ali ovo samo onako, uzgred.

Šta je "prinos rada"? Proizvod rada ili vrednost proizvoda rada? A u drugom slučaju: ukupna vrednost proizvoda ili samo onaj deo vrednosti koji je rad dodao vrednosti utrošenih sredstava za proizvodnju?

"Prinos rada" je jedna određena predstava, koju je Lasal stavio na mesto određenih ekonomskih pojava.

Šta je "pravedna raspodela"?

Zar buržuji ne tvrde da je današnja raspodela "pravedna"? I zar ona faktički nije jedina "pravedna" raspodela na bazi današnjeg načina proizvodnje? Zar pravni pojmovi regulišu ekonomske odnose, a ne obrnuto: ne proizilaze li pravni odnosi iz ekonomskih? Zar i socijalistički sektaši nemaju najrazličitije predstave o "pravednoj" raspodeli?

Da bismo znali šta u ovoj prilici moramo podrazumevati pod frazom "pravedna raspodela", moramo prvi paragraf uporediti s ovim paragrafom. Ovaj drugi pretpostavlja društvo u kojem su "sredstva za rad zajedničko dobro i u kojem je celokupan rad kolektivno regulisan", a iz prvog paragrafa vidimo da "prinos rada neokrñjen, po jednakom pravu, pripada svim članovima društva".

"Svim članovima društva"? I onima koji ne rade? A gde je onda "neokrñjeni prinos rada"? Samo onim članovima društva koji rade? A gde je onda "jednako pravo" svih članova društva?

"Svi članovi društva" i "jednako pravo" - očigledno su samo fraze. Bitno je da u tom komunističkom društvu svaki radnik mora dobiti "neokrñjen" Lasalov "prinos rada".

Ako izraz "prinos rada" uzmemo najpre u smislu proizvoda rada, onda je kolektivni prinos rada - celokupni društveni proizvod.

Od njega treba odbiti:
Prvo: ono što je potrebno da se nadoknade utrošena sredstva za proizvodnju.

Drugo: dodatni deo za proširenje proizvodnje.

Treće: rezervni fond ili fond osiguranja od nesrećnih slučajeva, smetnji zbog elementarnih nepogoda itd.

Ovi odbici od "neokrñjenog prinosa rada" su ekonomske nužnosti, a njihova veličina određuje se prema postojećim sredstvima i snagama, donekle na osnovu računa verovatnoće, ali oni se nikako ne mogu iskalkulisati iz pravedosti.

Ostaje drugi deo celokupog proizvoda, deo koji je određen da služi kao sredstvo potrošnje.

Pre nego što dodje do individualne podele, od njega se opet odbijaju: Prvo: opšti troškovi oko upravljanja koji se ne odose na proizvodnju. Taj deo će se odmah znatno smanjiti u poredjenju s onim koliki je on u sadašnjem društvu i smanjivaće se u onoj meri u kojoj se razvija novo društvo.

Drugo: ono što je namenjeno zajedničkom zadovoljavanju potreba - školama, zdravstveim ustanovama itd. Taj deo će odmah znatno porasti u poredjenju s onim koliki je on u sadašnjem društvu i povećavaće se u onoj meri u kojoj se razvija novo društvo.

Treće: fondovi za nesposobe za rad itd., ukratko, za ono što danas spada u takozvano zvanično staranje o sirotinji.

Tek sad dolazimo do "raspodele" koju program bornirano, pod Lasalovim uticajem, ima jedino u vidu, naime do onog dela sredstava potrošnje koji se deli medju individualnim proizvođačima kolektiva.

"Neokrnjeni prinos rada" već se neprimetno pretvorio u "okrnjeni", mada proizvođač ono što gubi kao privatno lice dobija direktno ili indirektno kao član društva.

Kao što je iščezla fraza o "neokrnjenom prinosu rada", iščezava sad i fraza "o prinosu rada" uopšte.

Unutar kolektivnog, na zajedničkoj svojini sredstava za proizvodnju baziranog društva, proizvođači ne razmenjuju svoje proizvode; ni rad koji je utrošen na proizvode ne pojavljuje se ovde kao vrednost tih proizvoda, kao neko materijalno sredstvo koje oni poseduju, jer sad već, suprotno onom što imamo u kapitalističkom društvu, individualni radovi postoje ne okolišno, nego neposredno kao sastavni delovi celokupnog rada. Izraz "prinos rada", i dan-danas zbog svoje dvosmislenosti neupotrebljiv, gubi tako svaki smisao.

Ovde imamo posla sa komunističkim društvom ne onakvim kakvo se ono razvilo na svojoj vlastitoj osnovi, nego obruto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo izlazi; s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi mladeže starog društva izčije utrobe izlazi. Prema tome, pojedini proizvođač dobija nazad od društva - posle odbitaka - tačno ono što mu daje. Ono što mu je on dao - njegov individualni kvantum rada. Na primer,

društveni radni dan sastoji se od zbira individualnih radnih časova; individualno radno vreme pojedinog proizvođača jeste onaj deo društvenog radnog vremena koji je on dao, njegov udeo u njemu. On dobija od društva potvrdu da je dao toliko i toliko rada (posle odbitka njegova rada za zajedničke fondove), i na osnovu te potvrde dobija iz društvenih zaliha sredstava potrošnje onu količinu predmeta potrošnje na koju je utrošeno isto toliko rada. Isti kvantum rada koji je dao društvu u jednom obliku dobija nazad u drugom obliku.

Ovde očigledno vlada isti princip koji reguliše razmenu robe ukoliko je ta razmena - razmena jednakih vrednosti. Sadržina i oblik su promenjeni, jer u promenjenim okolnostima niko ne može dati nešto drugo osim svog rada i jer, s druge strane, ništa ne može preći u svojinu pojedinih osoba osim individualnih sredstava potrošnje. Što se pak tiče raspodele sredstava potrošnje među pojedine proizvođače, tu vlada isti princip kao pri razmeni robnih ekvivalenata: jednaka količina rada u jednakom obliku razmenjuje se za jednaku količinu rada u drugom obliku.

Zato je ovde jednako pravo još uvek po principu - buržoasko pravo, iako princip i praksa nisu više u opreci, dok razmena ekvivalenata pri robnoj razmeni postoji samo u proseku, a ne u svakom pojedinom slučaju.

I pored tog napretka ovo jednako pravo ima još uvek buržoaske granice. Pravo proizvođača proporcionalno je radu koji oni daju; jednakost se sastoji u tome što se merenje vrši jednakim merilom - radom.

Ali jedan čovek je fizički ili intelektualno jači od drugog, daje, dakle, za isto vreme više rada i može da radi duže vremena; a rad, da bi mogao služiti kao mera, mora biti određen po trajanju ili po intenzivnosti, inače on ne bi mogao biti merilo. Ovo jednako pravo je nejednako pravo za nejednaki rad. Ono ne priznaje nikakve klase razlike, jer je svaki samo radik kao i drugi; ali ono priznaje prećutno nejednaku individualnu obdarenost i, prema tome, nejednaku radnu sposobnost kao prirodne privilegije. Zato je ono, po svojoj sadržini, pravo nejednakosti, kao i svako pravo. Pravo može, po svojoj prirodi, postojati samo u primenjivanju jednakog merila; međjutim nejednake individue (a one ne bi bile različite individue kad ne bi bile nejednake) mogu se meriti jednakim merilom samo ukoliko ih gledamo pod jednim uglom, uzimamo s jedne određene strane, u danom slučaju, na primer, posmatramo samo kao radike; i u njima ne gledamo ništa drugo, apstrahujemo sve ostalo. Dalje: jedan radnik je oženjen, drugi nije; jedan ima više dece nego drugi itd, itd. Pri jednakom radnom učinku i, prema tome, jednakom udelu u društvenom fondu potrošnje jedan će faktički dobiti više nego drugi, jedan će biti bogatiji od drugog itd. Da bi

se izbegli svi ti nedostaci, pravo bi moralo, umesto da bude jednako, biti nejednako.

Ali ti nedostaci ne mogu se izbeći u prvoj fazi komunističkog društva, onakvog kakvo je ono tek izašlo iz kapitalističkog društva posle dugih porodjajnih muka. Pravo ne može nikad biti iznad ekonomske formacije i njome uslovljenog kulturnog razvitka društva.

U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ugnjetavajuće potčinjenosti individue podeli rada, a s njom i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život nego čak prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individue porastu i produktivne snage i kad svi izvori kolektivnog bogatstva poteknu obilnije - tek tada će biti moguće sasvim prekoračiti uski horizont buržoaskog prava i društvo će moći na svoje zastave ispisati: Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!

Opširnije sam se pozabavio "neokrnjenim prinosom rada" s jedne strane, i "jednakim pravom", "pravednom raspodelom" s druge strane, da bih pokazao koliko se mnogo greši kad se, s jedne strane, našoj partiji hoće da ponovo nature kao dogme one predstave koje su u određeno vreme imale neki smisao, ali koje u sada postale zastarele fraze, a, s druge strane, opet izvitoperuju realističko shvatanje - koje je sa toliko napora usadjeno partiji, ali je sada uhvatilo dubokog korena u njoj - ideološkim, pravnim i ostalim opsenarijama, kojima su demokrati i francuski socijaliti tako vični.

Nezavisno od svega dosad rečenog, bilo je uopšte pogrešno dizati galamu oko takozvane raspodele i stavljati glavni naglasak na nju.

Svaka raspodela sredstava potrošnje samo je posledica raspodele uslova proizvodnje. A raspodela uslova proizvodnje je svojstvo samog načina proizvodnje. Kapitalistički način proizvodnje, na primer, zasiva se na tome što se materijalni uslovi proizvodnje nalaze u rukama neradnika u obliku svojine na kapital i svojine na zemlju, dok je masa samo sopstvenik ličnog uslova proizvodnje, radne snage. Kad su elementi proizvodnje tako raspodeljeni, dobija se sama od sebe današnja raspodela sredstava potrošnje. Kad su materijalni ulovi proizvodnje kolektivna svojina samih radnika, dobija se isto tako raspodela sredstava potrošnje koja se razlikuje od današnje. Vulgarni socijalizam (a od njega jedan deo demokratije) nasledio je od buržoaskih ekonomista to da distribuciju posmatra i tretira kao nezavisnu od načina proizvodnje i da stoga socijalizam prikazuje kao da se on uglavnom vrti oko distribucije. Kad je realni odnos odavno objašnjen, zašto opet ići unatrag?

4. "Oslobodjenje rada mora biti delo radničke klase, nasuprot kojoj su sve ostale klase samo jedna reakcionarna masa".

Prva strofa uzeta je iz uvodnih reči Statuta Internacionale, ali je "popravljena". Tamo se kaže: "Oslobodjenje radničke klase mora biti delo samih radnika"; ovde, naprotiv, "radnička klasa" ima da oslobodi - šta? "Rad"? Neka razume ko može.

Ali je zato, kao nadoknada, došla antistrofa, najčistiji citat iz Lasala: "nasuprot kojoj (radničkoj klasi) sve ostale klase sačinjavaju samo jednu reakcionarnu masu".

U "Komunističkom manifestu" kaže se: "Od svih klasa koje danas stoje nasuprot buržoaziji samo je proletarijat istinski revolucionarna klasa. Ostale klase propadaju i nestaju s razvitkom krupne industrije, proletarijat je njen najsopstveniji proizvod".

Buržoazija je ovde shvaćena kao revolucionarna klasa - kao nosilac krupne industrije - nasuprot feudalcima i srednjim staležima, koji hoće da zadrže sve društvene pozicije koje su tvorevina zastarelih načina proizvodnje. One, dakle, ne sačinjavaju zajedno s buržoazijom samo jednu reakcionarnu masu.

S druge strane, proletarijat je revolucionaran nasuprot buržoaziji, jer on, pošto je i sam izrastao na tlu krupne industrije, nastoji da proizvodnji oduzme kapitalistički karakter, koji buržoazija nastoji da ovekoveči. Ali "Manifest" dodaje da "srednji staleži... postaju revolucionarni s obzirom na svoj predstojeći prelaz u proletarijat".

S tog gledišta, dakle, opet je besmislica reći da oni, zajedno s buržoazijom i povrh toga još s feudalcima, nasuprot radničkoj klasi "sačinjavaju samo jednu reakcionarnu masu".

Zar se na poslednjim izborima^[E] zanatlijama, sitnim industrijalcima itd. i seljacima govorilo: nasuprot nama vi sačinjavate zajedno s buržoazijom i feudalcima samo jednu reakcionarnu masu?

Lasal je znao "Komunistički manifest" napamet, kao što njegovi vernici znaju svete knjige koje je on napisao. Kad ga je, dakle, tako grubo falsifikovao, on je to uradio samo zato da ulepša svoj savez sa apsolutističkim i feudalnim protivnicima uperen protiv buržoazije.

U gornjem paragrafu je, osim toga, njegova mudra izreka dovučena za kosu, bez ikakve veze s "popravljenim" citatom iz Statuta Internacionale.

Ovde je, dakle, posredi prosto jedna drskost, i to ni najmanje neprijatna gospodinu Bizmarku, jedno od onih jevtinih grubijanstava s kojima radi berlinski Marat^[F].

5. "Radnička klasa djeluje za svoje oslobodjenje pre svega u okviru današnje nacionalne države, svesna da će nužni rezultat njenog nastojanja, koje je zajedničko radnicima svih kulturnih zemalja, biti internacionalno bratstvo naroda".

Lasal je, suprotno "Komunističkom manifestu" i celom ranijem socijalizmu, shvatio radnički pokret s najužeg nacionalnog stanovišta. Njega u tome slede, i to posle dejstvovanja Internacionale!

Samo po sebi se razume da se radnička klasa, da bi se uopšte mogla boriti, mora u svojoj zemlji organizovati kao klasa, i da je njena zemlja neposredna arena njene borbe. Utoliko je njena klasna borba, ne po sadržini nego, kao što kaže "Komunistički manifest", "po obliku" nacionalna. Ali "okvir današnje nacionalne države", na primer Nemačkog Rajha, nalazi se i sam ekonomski "u okviru" svetskog tržišta, politički - "u okviru" sistema država. Svaki trgovac zna da je nemačka trgovina, u isto vreme inozemna trgovina i veličina gospodina Bizmarka sastoji se baš u svoje vrste internacionalnoj politici.

A na šta svodi nemačka radnička partija svoj internacionalizam? Na savet "da će" rezultat njena nastojanja "biti internacionalno bratstvo naroda". Ta fraza, uzeta od buržoaske Lige za mir i slobodu^[G], treba da prodje kao ekvivalent internacionalnog bratstva radničkih klasa u zajedničkoj borbi protiv vladajućih klasa i njihovih vlada. O internacionalnim funkcijama nemačke radničke klase dakle ni reči! I to treba da bude njeno uzvraćanje vlastitoj buržoaziji, koja se protiv nje već zbratimila s buržoazijama svih drugih zemalja, i politici internacionalne zavere gospodina Bizmarka^[H].

U stvari, internacionalizam programa stoji još beskrajno niže od internacionalizma partije slobodne trgovine. Ona takodje tvrdi da će rezultat njena nastojanja biti "internationalno bratstvo naroda". Ali ona i radi nešto da trgovinu učini internacionalnom, i njoj nipošto nije dovoljna svest - da svi narodi vode trgovinu u svojoj zemlji.

Internationalna delatnost radničkih klasa ne zavisi nikako od postojanja "Medjunarodnog radničkog udruženja". Ovo udruženje bilo je samo prvi pokušaj da se za tu delatnost stvori jedan centralni organ; pokušaj koji je, zahvaljujući podsticaju koji je dao, ostavio trajne rezultate, ali koji, u svom

prvom istorijskom obliku, posle pada Pariske komune nije više bio izvodljiv.

Bizmarkova "Norddeutsche" bila je potpuno u pravu kad je objavila, na zadovoljstvo svoga gazde, da se nemačka radnička partija u novom programu odrekla internacionalizma^[1].

II

"Polazeći od tih principa, nemačka radnička partija bori se svim zakonitim sredstvima za slobodnu državu - i - socijalističko društvo; za ukidanje najamnog sistema sa gvozdenim zakonom najamnine - i - eksploatacije u svakom obliku; za uklanjanje svake socijalne i političke nejednakosti".

Na "slobodnu" državu vratiću se kasnije.

Dakle, ubuduće nemačka radnička partija ima da veruje u Lasalov "gvozdeni zakon najamnine"^[2]! Da ovaj ne bi propao, pravi se glupost: govori se o "ukidanju najamnog sistema" (trebalo bi da znači sistema najamnog rada) "sa gvozdenim zakonom najamnine". Ako ukidam najamni rad, onda ukidam, prirodno, i njegove zakone, bili oni "gvozdeni" ili meki kao sundjer. Ali Lasalovo pobijanje najamnog rada vrti se gotovo isključivo oko tog takozvanog zakona. Stoga, da bi se dokazalo da je Lasalova sekta pobedila, "najamni sistem" mora biti ukinut sa "gvozdenim zakonom najamnine", a ne bez njega.

Od "gvozdenog zakona najamnine" ne pripada Lasalu, kao što je poznato ništa osim reći "gvozden", uzete iz Geteovih "večnih, gvozdenih zakona". Reč gvozden je signatura po kojoj se raspoznaju pravoverni. Ali ako uzmem zakon sa Lasalovim žigom i, prema tome, u njegovom smislu, onda ga moram uzeti sa njegovim obrazloženjem. A šta je to obrazloženje? Kao što je Lange ubrzo posle Lasalove smrti pokazao: Maltusova teorija populacije^[3] (koju je propovedao sam Lange). Ako je pak ta teorija tačna, onda ja zakon ne mogu ukinuti makar sto puta ukidao najamni rad, jer zakon u tom slučaju vlada ne samo sistemom najamnog rada nego svakim društvenim sistemom. Baš oslanjajući se na tu teoriju, ekonomisti već pedeset i više godina dokazuju da socijalizam ne može odstraniti bedu koja ima osnove u samoj prirodi, nego je može samo učiniti opštom, istovremeno podeliti po čitavoj površini društva!

Ali sve to nije najglavnije. Sasvim nezavisno od Lasalova pogrešnog razumevanja tog zakona, korak unazad koji zaista revoltira sastoji se u ovom:

Posle Lasalove smrti prokrčio je sebi put u našoj partiji naučni pogled da najamnina nije ono što ona izgleda da jeste, naime vrednost, odnosno cena rada, nego da je ona samo maskirani oblik vrednosti, odnosno cene radne snage. Time je čitavo dosadašnje buržoasko shvatanje najamnine, kao i čitava dotadašnja kritika tog shvatanja, bilo jednom zauvek srušeno, i utvrđeno je jasno da najamni radnik ima samo dozvolu da radi za svoj vlastiti život, tj. da živi ukoliko izvesno vreme radi besplatno za kapitalistu (otud i za njegove supotrošače viška vrednosti); da se ceo kapitalistički sistem proizvodnje vrti oko toga da taj besplatni rad produži povećanjem radnog dana ili razvitkom produktivnosti, odnosno većim naprežanjem radne snage itd.; da je, dakle, sistem najamnog rada sistem ropstva, i to ropstva koji postaje utoliko teže ukoliko se više razvijaju društvene produktivne snage rada, bez obzira na to da li radnik dobija bolju ili lošiju platu. I sada, kada je ovo shvatanje u našoj partiji sve više i više prekoračilo sebi put, udara se nazad ka Lasalovim dogmama, mada bi se sad moralo znati da Lasal nije znao šta je najamnina, nego je, povodeći se za buržoaskim ekonomistima, privid uzeo za suštinu stvari.

To je kao kad bi među robovima koji su naposljetku otkrili tajnu ropstva i digli ustanak jedan rob koji je još sav u vlasti zastarelih predstava uneo u program ustanka: ropstvo mora biti ukinuto, jer ishranjivanje robova u sistemu ropstva ne može preći određeni niski maksimum!

Zar sama činjenica što su predstavnici naše partije mogli da izvrše tako čudovišan atentat na pogled koji je proširen u radničkoj masi ne dokazuje s kakvom su kriminalnom lakomislenošću, s kakvom su bezveznošću pristupili poslu sastavljanja kompromisnog programa!

Umesto neodređene poslednje rečenice paragrafa: "uklanjanje svake socijalne i političke nejednakosti", trebalo je reći da sa uništenjem klasnih razlika iščezava sama od sebe svaka socijalna i politička nejednakost koja iz njih proizilazi.

III

"Da bi prokrčila sebi put rešenju socijalnih pitanja, nemačka radnička partija zahteva stvaranje proizvodjačkih zadruga sa državnom pomoći pod demokratskom kontrolom radnog naroda. Proizvodjačkih zadruga mora da bude u industriji i zemljoradnji

stvoreno toliko da iz njih nastane socijalistička organizacija celokupnog rada".

Posle Lasalovog "gvozdenog zakona najamnine" - spasonosno sredstvo poroka. "Put se krči" na dostojan način. Na mesto postojeće klasne borbe dolazi žurnalistička fraza: "socijalno pitanje" čijem se "rešenju" "krči put". Umesto iz procesa revolucionarnog preobražaja društva, "socijalistička organizacija celokupnog rada" "nastaje" iz "državne pomoći" što je država daje proizvođačkim zadrugama, koje "stvara" ona, a ne radnik. Ovo je dostojno Lasalovog uobraženja da se državnim zajmovima može graditi novo društvo isto onako kao nova železnička pruga!

Zbog ono malo stida što je ostalo "državna pomoć" se stavlja - pod demokratsku kontrolu "radnog naroda".

Prvo, "radni narod" u Nemačkoj sastoji se u većini od seljaka a ne od proletera.

Drugo, reč "demokratski" u prevodu znači "narodnovlasni" (nemački "volksherrschaftlich"). A šta znači "narodnovlasna kontrola radnog naroda"? I to je kod jednog radnog naroda koji, obraćajući se državi s takvim zahtevima, izražava svoju punu svest o tome da niti je na vlasti niti je za vlast zreo!

Izlišno je upuštati se ovde u kritiku recepta koji je za vreme Luja Filipa propisao Biše, nasuprot francuskim socijalistima, i koju su prihvatili reakcionarni radnici "Atelijera"^[11]. Najgore i nije to što je ova specifična čudotvorna kura uneta u program, nego što se uopšte od gledišta klasnog pokreta ide natrag ka gledištu sektaškog pokreta.

Što radnici žele stvoriti uslove za kolektivnu proizvodnju u društvenim razmerama, i pre svega u nacionalnim razmerama u svojoj zemlji, to samo znači da oni rade na prevratu u sadašnjim uslovima proizvodnje, a to nema ničeg zajedničkog s osnivanjem kooperativnih udruženja sa državnom pomoći. Što se pak tiče sadašnjih kooperativnih udruženja, ona su od vrednosti samo ukoliko su nezavisne tvorevine radnika, neprotežirane ni od vlada ni od buržuja.

IV

Prelazim sad na odeljak o demokratiji.

A. "Slobodna osnova države"

Prvo i prvo, po II odeljku, nemačka radnička partija bori se za slobodnu "državu".

Slobodna država - šta je to?

Cilj radnika koji su se otresli ograničenog podaničkog mentaliteta nije nipošto da državu učine slobodnom. U Nemačkom Rajhu je "država" gotovo tako "slobodna" koliko u Rusiji. Sloboda se sastoji u tome da se država iz organa koji je nadređen društvu pretvori u organ koji mu je potpuno podređen; i danas su državne forme slobodnije ili neslobodnije prema tome koliko ograničavaju "slobodu države".

Nemačka radnička partija - bar koliko ona program usvaja - pokazuje kako su je socijalističke ideje vrlo malo prožele; umesto da ona postojeće društvo (a to važi i za svako buduće društvo) tretira kao osnovu postojeće države (ili buduće države za buduće društvo), ona, naprotiv, tretira državu kao neko samostalno biće koje ima svoju vlastitu duhovnu, moralnu, slobodnu osnovu.

Koliko je gruba zloupotreba koju program čini izrazima "današnja država", "današnje društvo", i koliko je još grublje njegovo nerazumevanje države kojoj upućuje svoje zahteve!

"Današnje društvo" je kapitalističko društvo, koje postoji u svim kulturnim zemljama, manje ili više slobodno od srednjevekovne primese, manje ili više modifikovano posebnim istorijskim razvitkom svake zemlje, manje ili više razvijeno. Naprotiv "današnja država" menja se sa svakom državnom granicom. Ona je drugačija u pruskonemačkom Rajhu nego u Švajcarskoj, drugačija u Engleskoj nego u Sjedinjenim Državama. "Današnja država" je, dakle, fikcija.

Ipak, i pored sve različitosti svojih formi, različite države različitih kulturnih zemalja imaju zajedničko to što stoje na tlu modernog buržoaskog društva, samo buržoaskog društva jače ili slabije kapitalistički razvijenog. One imaju otuda i izvesna zajednička bitna obeležija. U tom smislu može se govoriti o "današnjoj državi", u suprotnosti prema budućnosti u kojoj će njen sadašnji koren, buržoasko društvo, odumreti.

Pita se onda: kakav će preobražaj pretrpeti državnost u komunističkom društvu? Drugim rečima, koje će društvene funkcije, analogne sadašnjim državnim funkcijama, ostati u komunističkom društvu? Na ovo pitanje može se odgovoriti samo naučno, i pravili mi hiljade kombinacija s rečima narod i država, nećemo prići problemu ni za dlaku bliže.

Između kapitalističkog društva i komunističkog društva leži period revolucionarnog preobražaja prvog u drugo. Njemu odgovara i politički prelazni period, a država tog perioda ne može da bude ništa drugo do revolucionarna diktatura proletarijata.

Program se, međutim, ne bavi ni ovom poslednjom, niti se bavi budućom državnošću komunističkog društva.

Njegovi politički zahtevi ne sadrže ništa osim stare, dobro poznate demokratske litanije: opšte izborno pravo, direktno zakonodavstvo, narodno pravo, milicija itd. Oni su prosto eho buržoaske Narodne partije, Lige za mir i slobodu. To su zahtevi koji su, ukoliko nisu u fantastičnoj predstavi preterani, već realizovani. Samo što se država kojoj oni pripadaju ne nalazi unutar nemačkih državnih granica, nego u Švajcarskoj, Sjedinjenim Državama itd. "Država budućnosti" te vrste je današnja država, mada ona postoji izvan "okvira" Nemačkog Rajha.

Ali, zaboravilo se jedno. Budući da nemačka radnička partija izričito izjavljuje da se kreće unutar "današnje nacionalne države", dakle svoje države, pruskonemačkog Rajha - inače bi njeni zahtevi bili najvećim delom besmisleni, jer zahteva se samo ono što se nema - ona ne bi smela zaboravljati glavnu stvar, naime da sve te lepe stvarčice počivaju na priznavanju takozvanog narodnog suvereniteta, da su za to samo u demokratskoj republici na svom mestu.

Kako se nema smelosti - i to je pametno, jer prilike nalažu opreznost - da se zahteva demokratska republika, kao što su to činili francuski radnički programi pod Lujem Filipom i pod Lujem Napoleonom - nije trebalo pribegavati ni triku, koji nije ni pošten^[M] ni dostojan, da se stvari koje imaju smisla samo u demokratskoj republici zahtevaju od jedne države, koja nije ništa drugo nego parlametarnim formama opervažen, s feudalnim dodatkom pomešan, od buržoazije već uplivisan, birokratski otesan, policijski čuvan vojni despotizam; i još tu državu svečano uverivati da se nešto takvo misli od nje postići "zakonskim sredstvima"!

Čak vulgarna demokratija, koja u demokratskoj republici vidi hiljadugodišnje carstvo božije na zemlji i koja ne sluti da baš u toj poslednjoj državnoj formi buržoaskog društva klasna borba ima da se vodi do konačne pobede - čak i ona stoji veoma visoko iznad te vrste demokratizma u granicama policijskih dopuštenog i logički nedopuštenog.

Da se pod "državom" u stvari razume državna mašina ili država ukoliko ona usled podele rada predstavlja od društva odvojeni, vlastiti organizam,

pokazuju već reči: "nemačka radnička partija zahteva kao privrednu osnovu države: jedan jedini progresivni porez na dohodak itd.". Porezi su privredna osnova državne mašinerije i ništa drugo. U državi budućnosti koja postoji u Švajcarskoj taj zahtev je prilično ispunjen. Porez na dohodak predpostavlja različite izvore dohotka različitih društvenih klasa, dakle kapitalističko društvo. Nije, dakle, ništa čudno što liverpulske pobornici finansijske reforme - buržuj s Gledstonovim bratom načelu - postavljaju isti zahtev koji i program.

B. "Nemačka radnička partija zahteva kao duhovnu i moralnu osnovu države:

1. Opšte i jednako narodno vaspitanje od strane države. Opšte i obavezno pohađanje škole. Besplatnu nastavu".

Jednako narodno vaspitanje? Šta se zamišlja pod tim rečima? Misli se da u današnjem društvu (a samo je o njemu reč) vaspitanje može biti jednako za sve klase? Ili se zahteva da i više klase budu prirodno reducirane na skromnu meru vaspitanja - narodne škole - koja je jedino spojiva s ekonomskim prilikama ne samo najamnih radnika nego i seljaka?

"Opšte i obavezno pohađanje škole. Besplatnu nastavu". Prvo postoji čak i u Nemačkoj, drugo u Švajcarskoj i Sjedinjenim Državama što se tiče narodnih škola. Što se u nekim državama Sjedinjenih Država i više nastavne ustanove "besplatne", to faktički znači samo da više klase podmiruju troškove svog vaspitanja iz opštih poreskih sredstava. Uzgred budi rečeno, to isto važi za "besplatno pravosuđe" koje se zahteva pod A. 5. Krivično pravosuđe je svuda besplatno; građansko pravosuđe vrti se gotovo isključivo oko sporova o svojini, tiče se dakle gotovo isključivo imućnih klasa. Treba li da one svoje parnice vode na račun narodnih sredstava?

Trebalo bi da paragraf o školama zahteva bar tehničke škole (teorijske i praktične) u vezi sa narodnom školom.

"Narodno vaspitanje od strane države" treba sasvim odbaciti. Odredjivati opštim zakonom sredstva za narodne škole, kvalifikaciju učiteljskog osoblja, grane nastave itd, i, kao što se to radi u Sjedinjenim Državama, nadzirati ispunjavanje tih zakonskih propisa putem državnih inspektora, nešto je sasvim drugo nego

postaviti državu za vaspitača naroda! Naprotiv, vlada i crkva treba da budu podjednako isključene od svakog uticaja na školu. U prusko-nemačkom Rajhu (a ne pomaže šuplji izgovor da je reč o "državi budućnosti"; videli smo kako u tom pogledu stoje stvari), obrnuto, državi je potrebno vrlo surovo vaspitanje od strane naroda.

Ceo program, pored svog demokratskog zveketa, okružen je skroz-naskroz podaničkom verom Lasalove sekte u državu ili, što nije ništa bolje, verom u demokratska čudesa, ili je ono čak kompromis između te dve vrste vere u čudesa, koje su jednako daleko od socijalizma.

"Slobodne nauke" glasi jedan paragraf pruskog ustava čemu, dakle, ovde "Sloboda savesti"! Ako se išlo za tim da se danas, u vreme "kulturkampfa"^[1], stave liberalizmu na srce njegove stare parole, onda se to moglo učiniti samo u ovom obliku: Svako mora imati mogućnost da vrši svoju versku kao i telesnu potrebu, a da policija ne zabada u to svoj nos. Ali radnička partija morala je tom prilikom ipak izraziti da je svesna toga da buržoaska "sloboda savesti" nije ništa drugo nego tolerisanje svih mogućih vrsta verske slobode savesti, a da ona, naprotiv, hoće da oslobodi savest od verskih utvara. Međutim, ne želi se prekoračiti "buržoaski" nivo.

Sad sam došao do kraja, jer ono što u programu dalje dolazi kao dodatak ne čini njegov karakteristični sastavni deo. Zato ovde mogu da budem sasvim kratak.

2. "Normalni radni dan"

Ni u jednoj drugoj zemlji radnička partija se ne ograničava na tako određen zahtev, nego uvek fiksira dužinu radnog dana koju ona u datim prilikama smatra za normalnu.

3. "Ograničenje ženskog rada i zabrana dečijeg rada"

Normiranje radnog dana mora već uključiti ograničenje ženskog rada ukoliko se ono odnosi na trajanje, pauze itd. radnog dana;

inače ono što može samo da znači isključenje ženskog rada iz onih grana koje su specijalno štetne za ženski organizam ili su kod ženskog pola protivne moralu. Ako se mislilo na to, trebalo je to reći.

"Zabrana dečijeg rada"! Tu je bilo apsolutno potrebno navesti granicu starosti.

Opšta zabrana dečijeg rada nespojiva je s postojanjem krupne industrije i zato je pusta pobožna želja. Njeno sprovođenje - kad bi bilo moguće - bilo bi reakcionarno, jer pri strogom regulisanju radnog vremena prema različitom uzrastu i pri ostalim merama predostrožnosti za zaštitu dece rano povezivanje produktivnog rada s nastavom jedno je od najmoćnijih sredstava za preobražaj današnjeg društva.

4. "Državni nadzor nad fabričkom, zanatskom i kućnom industrijom"

S obzirom na pruskonemačku trebalo je određeno zahtevati da inspektore može smenjivati samo sud; da ih svaki radnik može tužiti sudiji zbog kršenja dužnosti; da oni moraju pripadati lekarskom stakležu.

5. "Regulisanje zatvoreničkog rada"

Sitan zahtev u jednom opštem radničkom programu. U svakom slučaju, trebalo je jasno reći da radnici ne žele, zato što se tobože boje konkurencije, da se s običnim kriminalcima postupa kao s marvom, i ne žele pre svega da im se oduzima njihovo jedino sredstvo za popravak - produktivan rad. To je minimum koji se mogao očekivati od socijalista.

6. "Delotvoran zakon o odgovornosti"

Trebalo je reći šta se razume pod "delotvornim" zakonom o odgovornosti.

Da uzgred napomenem: kod normalnog radnog dana zaboravljen je onaj deo fabričkog zakonodavstva koji se tiče zdravstvenih

mera i sredstava za zaštitu od opasnosti itd. Zakon o odgovornosti primenjuje se tek onda kad su ti propisi prekršeni.

Ukratko, i dodatak se odlikuje aljkavom redakcijom. Dixi et salvavi animam meam. Rekoh i spasoh dušu svoju (tj. izvršio sam svoju dužnost).